

שפינוזה וניטשה בסמינר הקיבוצים

פתח דבר

בשער שלפנינו שלושה מאמרים המבוססים על הרצאותיהם של ד"ר נועה צאודרר-נעמן, פרופ' נמרוד אלוני וד"ר שי פרוגל לכבוד צאת ספרו **אתיקה: שפינוזה וניטשה**. בשלושתם נפרשת יריעה רחבה אודות הגותם ומשנתם של שפינוזה וניטשה מנקודות מבט שונות, בניסיון לתאר את מידת השפעתם והטבעת חותמם על המחשבה הפילוסופית, החינוך ועל עוצמת תלותו או אי-תלותו של אדם באמונה, במדע ובאתיקה אנושית.

ברוך שפינוזה ופרידריך ניטשה מזוהים, אולי יותר מהאחרים, כהוגי-דעות רדיקאליים במשנתם המהפכנית, בעיקר בשל הדיאלוג הנועז והמתמשך שניהלו עם אלוהים. שפינוזה, או בנדיקטוס מלדיקוס כפי שכינהו, שילם במעמדו על ידי כך שנודה, קולל והוחרם יחד עם כתביו והגיגיו על ידי ממשלת הולנד בשנת 1678. שפינוזה הציע להוריד את אלוהים מערפילי השמיים לחדוות הטבע והחיוניות, ותבע מחשבה פנתיאיסטית שראתה בקיומו של אלוהים הכרחי ואינסופי. בהנכחתו של אלוהים עלי אדמות ביקש לחזק את האחדות האורגנית וההרמונית בין גוף, נפש ומחשבה; צירוף קוסמי של נוזלי, רך וקשה.

מאות שנים אחרי מותו, בשנת 1882, הופיע ניטשה שהציע להרחיק את אלוהים, הן משמי הקיום האנושי והן מחיי האדם בכלל, ולשלחו אל הלא-נודע והלא-קיים. ניטשה זיהה באמונה האלוהית חולשה, ויתור על הרצון החופשי ורפיון, ובמדע מצא מידה רבה של זיוף, הטעייה ומרדף צבוע אחרי אמיתויות. במקום האלוהות הציע ניטשה את המצפון האינטלקטואלי, את ה"מרקד על החבל", את חירות נפשו ורוחו של אדם הנוטל סיכונים, הכופר בכל מה שעקבי, כפוי או דבק בסמכות כלשהי. ניטשה מציע מערכת ערכים חדשה במקום זו של המוסר הדתי. לא בכדי הוא מפקיד בידי "משוגע" פנס בצהרי היום בניסיון להאיר את אפילת חוסר-הוודאות והייאוש של אלה הדבקים באלוהים, ובמקביל להתחקות אחר עקבותיו תוך כדי שקיעה בתהום הברידות, החולי והאברון.¹

שפינוזה וניטשה, כל אחד בדרכו, סללו את הדרך להתבונן בצורה אחרת במשמעות חייהם ומותם של בני אדם, יצירתם ומשנתם החינוכית. שניהם טיפחו השקפת עולם פילוסופית השוללת את רעיון הטרנסצנדנטיות לטובת השקפת עולם אימננטית ועסקו בסתירות ובניגודים שמצאו בין החיים (העולם) לבין האמת (מעבר לעולם). שפינוזה מצא זהות בין החיים לבין האמת, בין אלוהים והטבע, כיוון שלתפישתו לאלוהים יש חלק במציאות הקיומית של האדם, ולפיכך אין

1. ניטשה, פ' (1969) [1882]. **המדע העליון**. תרגום: ישראל אלדר, תל אביב: שוקן. סעיף 125.

הוא יכול להיות מחוץ לתחומיה. ובניסוחו: "אין דבר שהאדם החופשי ממעט לחשוב עליו כמו המוות, וחוכמתו אינה ההגות במוות, אלא ההגות בחיים"². ניטשה חשף את האבסורד שבין האמת לחיים. לשם כך יצר עבורנו את "זרתוסטרא", מורה דרך שאמור להובילנו בסבך הניגודים, הקורא לנו להיות נעלים ממנו ולא לחקותו, להיות יצירתיים ובעלי יכולת הערכה ולא להאמין בסיסמאות נכובות. ניטשה מבקש להרחיק את "האדם האחרון" השואב את כוחו מחומרנות תפלה ולטפח את "האדם הנעלה" המזין את חייו ואת אושרו בתובענות בלתי נלאית ליצירתיות מאתגרת ולהשכחה בלתי פוסקת של עצמיותו. על האדם, סבור ניטשה, לראות את חייו כיצירת אמנות של עצמו: "'שיהא אדם מטביע 'סגנון' לאופיו שלו עצמו – אכן זו אמנות רבה ונדירה!"³.

שפינוזה וניטשה היו תאבי חיים וחוכמה. בכך ביקשו למצות את כישוריהם של בני האדם, תבונתם ועוצמת השפעתם על עצמם ועל הסובב אותם עד תום, עד כלות, גם אם הסכנה אורבת לפתחם בעשייתם. אהבת החיים, על פי תפישתו של כל אחד מהם, קדמה בעיניהם לכל אהבה אחרת: אהבת האלוהים השכלית של שפינוזה, ואהבת האדם השכלית של ניטשה. שניהם הפקירו את האחריות על החיים בידיים אנושיות כדי לומר לנו שבני אדם אינם עוד "עבדים נרצעים" מוכי אשמה ושפלות רוח, כי אם אדוני-עצמם, שופעי עוצמה ולהוטים לחפש אחר חיים נאצלים ומשמעותיים: "אמת הדבר: אהבנו את החיים, לא מפני שהורגלנו לחיות, כי אם מפני שהורגלנו לאהבה"⁴.

גם ניטשה וגם שפינוזה דרשו לחנך את הצעירים לזהות את חוכמתם הפנימית באמצעות קושי ותהייה ולגלות את האור בתוכם ולא מחוצה-להם. שפינוזה חלם על חינוך לחברה בה ניתן יהיה למקסם את הטוב שבאדם, לתת ביטוי ממשי ל"ואהבת לרעך כמוך" ולכונן אמנה חברתית כנגד "מלחמת כל בכל"⁵. ניטשה ניסח את חזונו הפדגוגי באמצעות המטאפורה הדיאלקטית של שלבי "הגמל, האריה והילד": תהליך ארוך ומייגע של נשיאה בעול העיצוב התרבותי ותשתיות ההשכלה; טיפוח אינדיבידואליזם, והיכולת לצאת בגבורה למאבק מול כניעה לברור מאליו ולנורמות ממסדיות וכפייה אדנותית ומציאת הדרך אל ה"ילד" שבתוכנו, אל מקור הנביעה, היצירתיות הבראשיתית והתום המבטיחים סקרנות מתמשכת וכושר למידה⁶.

2. שפינוזה, ב' (2003) [1677]. **אתיקה**, תרגום: ירמיהו יובל, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. עמודים 344-345.

3. ניטשה, פ', **המדע העליון**. שם, סעיף 290.

4. ניטשה, פ' (1975) [1884]. **כה אמר זרתוסטרא**, תרגום: ישראל אלדר, ירושלים ותל-אביב: שוקן. עמוד 40.

5. שפינוזה, ב' (1961) [1670]. **מאמר תיאולוגי מדיני**. תרגום: חיים וירשובסקי. ירושלים: מאגנס. פרקים ה, ט"ז.

6. ניטשה, פ' (1978) [1901]. **הרצון לעוצמה**. תרגום: ישראל אלדר. תל-אביב: שוקן. סעיפים 585, 963, 1041.

בספרו "אתיקה: שפינוזה וניטשה" החליט שי פרוגל "לחזור" אחרי משנתם של השניים ולהזמין לדיון משותף במחזות ה"אתיקה" שלו: את שפינוזה שלף מהכוליות הירוקה והאלוהית שלו ואת ניטשה תפס בעודו נשמט מהחבל הדק אל הבלתי נודע התבוני, הלא מנוון והיפה. פרוגל מציע להרפות במקצת את החבל המתוח מדי, המחבר בין ה"חיה" וה"עלאדם", להלך במציאות האלוהית המושלמת של שפינוזה ולהתכונן בשניהם במשקפי השכל האנושי המוגבל. שפינוזה וניטשה, וכמוהם פרוגל, מעמידים את האתיקה במרכז המחשבה הפילוסופית ומוצאים את "הטוב והרע" כתולדה של מצבים פסיכולוגיים, כל אחד בדרכו שלו. שפינוזה נותר בודד שלא מתוך בחירה, ואילו ניטשה סבר כי האדם זקוק להתבודדות ולשקט כדי לחוות חוויות עמוקות.

שפינוזה, ה"מחנך בעל כורחו", בדומה לזרתוסטרא של ניטשה, אינו מבקש לעצב אותנו ברוח אלילים כלשהם או לטובתה של המדינה. הדחף הפדגוגי החבוי של שפינוזה מונע על ידי כמיהתו להוציא מן הכוח אל הפועל את היופי החבוי באדם הגולמי, בעוד ניטשה כופר באמרה "דע את עצמך" בהיות האדם הכי רחוק אצל עצמו ונפשו. כדי שאדם ילמד לאהוב את עצמו, עליו לגלות את עצמו מתחת לערימת הערכים הכבדה שהועמסה עליו עם לידתו. ניטשה מבחין בניגוד שבין נפש שופעת לנפש מנוונת. שפינוזה מבחין בניגוד שבין נפש פועלת לנפש נפעלת. האתיקה של שפינוזה וניטשה מציגה בפנינו תפישות עולם פילוסופיות, החושפות את תהום האחריות של בני אדם המהלכים על פיה, תוך מאבק על חירותם והזדקקות לאחיזה באלוהים או בגורל בעת ובעונה אחת. באמצעות מאמריהם של נעמה צאודר-נעמן, נמרוד אלוני ושי פרוגל, אנו שבים ופותחים את השער לשני הפילוסופים הגדולים הללו כדי לזמנם לדיון חינוכי וערכי משותף ולהאיר את חשיבתם מחדש בראי המציאות הקיימת.

e-mail: tketko@bezeqint.net

